

9. दक्षिणी गंगा गोदावरी (यात्रा-वृत्तांत)

-काका कालेलकर

लेखक परिचयः

लेखक का नामः	काका कालेलकर
पूरा नाम :	दत्तात्रेय बालकृष्ण कालेलकर
जन्म :	सन् 1885 से 1991 तक
पद :	भूतपूर्व राज्य सभा-सदस्य
रचनाएँ :	सप्त सरिता आदि
जीवन व्यापन :	आजीवन गाँधीवादी विचार धारा का पालन
सेवा :	हिन्दुस्तानी प्रचार सभा, वर्धा के माध्यम से हिन्दी की खूब सेवा की।

उद्देश्यः या॒त्रा वृ॒द्धनकु॒ संबृ॒द्धिन नो॑पा॒त्य॒ है॒लि॒ गुरि॑चि॒ तेलि॑यज्जै॒रुद्ध॒० ई॒ पौ॒र॑० कृद्दै॒श॒० या॒त्रा वृ॒द्धन पृ॒थ॒ अ॒स्त्व॒नि॒ पै॒ंच॒त्ता॒, संबृ॒द्धि॒ भा॒ष्म॒ ई॒ पौ॒र॑०ल॒० पृ॒रि॒च्य॒० च॒र॒०. रचयित काका कालेलकर रचना हैलि॒नि॒ इ॒ंदु॒ल॒० तेलि॑यज्जै॒रुद्ध॒०.

विधा विशेषः गद्य हैलि॒ रका॒ल॒० या॒त्रा वृ॒द्धन कुडा॒ इ॒क॒टि॒. या॒त्रा वृ॒द्धनल॒० रचयित ए॒द्वै॒ना॒ मा॒जद॒दगि॒न पृ॒द्वै॒श॒० या॒त्रा॒नु॒भवा॒लनु॒ अ॒स्त्व॒नि॒दा॒यक॒ंगा॒, ज्ञा॒नदा॒यक॒ पृ॒द्व॒ति॒ल॒० तेलि॑यज्जै॒स्तु॒दु॒. प्र॒स्तु॒त 'द॒क्षी॒ज ग॒ंग ग॒ोदा॒वरि॒' पौ॒रु॒भा॒ग॒० काका कालेलकर रासि॒न सृ॒ष्टि॒सृ॒ति॒ नु॑चि॒ ग्र॒ही॒चा॒रु॒. दी॒नी॒ल॒० रचयित ग॒ोदा॒वरि॒ पृ॒क॒ति॒ नौ॒ंदर॒य॒नी॒ वृ॒द्ध॒०चा॒दु॒.

विधा विशेषः गोदा॒वरि॒ नदि॒नि॒ धी॒र - ग॒ंभी॒रमै॒न त॒ली॒गा॒, पूर्वी॒कुल॒ मू॒झ॒ दैवि॒गा॒ भा॒वि॒न्त॒रु॒. ई॒ नी॒टि॒ल॒० अ॒मो॒म॒मै॒न श॒क्ति॒ उ॒ंदि॒. ई॒ नदि॒ उ॒द्ग॒द॒ ए॒ंद॒र॒० श॒रवी॒रु॒ल॒, त॒त्वज्ञा॒न॒ल॒० सौ॒धु॒वु॒ल॒, राजनी॒ति॒ज्ञ॒ल॒०, भगवं॒तु॒दि॒ भक्तु॒ल॒ ज॒न्म॒िंचा॒रु॒. अ॒ला॒ंटि॒ पौ॒वन॒मै॒न, प॒वी॒त्र॒ मै॒न गोदा॒वरि॒ पृ॒क॒ति॒ नौ॒ंदर॒य॒नी॒ गुरि॑चि॒का॒ कालेलकर॒ ई॒ पौ॒र॑०ल॒० वृ॒द्ध॒०चा॒रु॒.

ना॒रा॒०श॒०:

मु॒द्रा॒नु॒ मु॑चि॒ रा॒जम॑०दि॒ वै॒क्षु॒ंदगा॒... वि॒जय॒वा॒दल॒० मू॑ंदु॒क॒ वै॒क्षे॒ सूर्य॒दय॒मै॒ंदि॒. वृ॒द्धका॒लप॒ रौ॒जु॒ल॒० कदा॒! इ॒क चै॒पू॒र्वी॒०दि॒ ए॒मु॑ंदि॒? ए॒लु॒चु॒सि॒ना॒ पृ॒च्छ॒न॒ं म॒नो॒हा॒र॒०गा॒ वि॒स्त॒रि॑चि॒ उ॒ंदि॒.

తూర్పుభైపు రైలు పట్టాల ఒడ్డున ఒక కాలువ ప్రవహిస్తూ ఉంది. ఒడ్డు ఎత్తగా ఉండటం వల్ల మాకు అప్పుడప్పుడు మాత్రమే నీరు కనిపించేది. కేవలం సీతాకోకచిలుకలూ తమ తెరచాపలవరుసలో నిలుచున్న నావలు మాకు కాలువకు దగ్గరగా వస్తున్నాయన్న అంచనాకు వచ్చా. మధ్య చిన్న చెరువులు కూడా కలిసేవి. నీటిలో రంగు రంగుల మేఘాలతో ఉన్న ఆకాశం స్నేహం చేయడానికి

కిందికి వస్తున్నట్లు కనిపించింది. దీనివల్ల నీటి లోతు మరింత ఎక్కువైంది. అక్కడక్కడ చంచలమైన, సున్నితమైన కాలువల మధ్య నిశ్శబ్దంగా నిలుచున్న కొంగలను చూసి ఉదయం చల్లని గాలికి అభినందనలు తెలియజేయాలని మనసు మారాం చేసింది. ఇలాంటి కవితా ప్రవాహంలో ఉంటుండగా కొవ్వారు స్టేషన్ వచ్చింది. గోదావరి తల్లిని చూడాలని మనసు ఎంతో ఉల్లాసపడింది. బ్రిడ్జీ పైనుంచి వెళ్లేటప్పుడు కుడి, ఎడమల్లో ఎటుఖైపు చూసినా అదే సందిగ్గంలో ఉన్నాం. బ్రిడ్జీ వచ్చేసింది. గోదావరి అత్యంత విశాలమైన ఒడ్డు అయిన భాగ్యవతి కనిపించింది. నేను గంగ, సింధు, శోణభద్ర, ఐరావతి లాంటి ఎన్నో మహానదుల నిండైన విశాల ప్రవాహాలు చూశాను. బెజవాడలో కృష్ణమృను దర్శనం చేసుకోవడాన్ని నేను గర్విస్తాను. కానీ రాజమండ్రికి ముందే గోదావరి తణకు బెశుకులు అద్భుతంగా ఉంటాయి.

ఇక్కడ నేను ఎన్ని గొప్ప కావ్యాల్లోని ప్రకృతి ఆడంబరాన్ని అనుభవించానో! బహుశా మరెక్కడా అనుభవించి ఉండలేదు. పడమర ఖైపు దృష్టి మళ్ళించగానే దూరపు కొండల శ్రేణులు కనిపించాయి. ఆకాశంలో మేఘాలు చుట్టూముట్టడం వల్ల సూర్యుడి వేడి ఎక్కడా మచ్చుకు కూడా లేదు. మేఘాలు నలుపు నీలి రంగులో ఉండటం వల్ల గోదావరి దుమ్మా ధూళితో కూడుకున్న మళ్ళీ రంగులో ఉండే నీటి ప్రతిబింబం ఇంకా ఎక్కువ లోతుకి వెళుతూ ఉంది. పైనా కిందా ప్రతిబింబం కారణంగా ఈ మొత్తం దృశ్యంలో వైదిక కాలానికి చెందిన శీతల, మృదువైన ఆందం అల్లుకుని ఉంది. కొండలపై దిగి ఉన్న కొన్ని తెల్లని మేఘాలు అచ్చు రుపుల్లా ఉన్నాయి. ఈ దృశ్యాన్ని ఎలా వర్ణించేది? ఇంత నీరు ఎక్కడి నుంచి వస్తోంది?

ఆ కష్టాలతో ఉన్న దేశం విజయం అందుకంటే ఎంత వైభవంగా కొత్త సౌందర్యాన్ని చూపిస్తూ తన సమృద్ధిని ఎంత బాగా విస్తరింపజేస్తుందో. ఆవిధంగా గోదావరి అభిండ ప్రవాహం కొండల నుంచి దిగుతూ తన గౌరవాన్ని మరింత పెంచుతున్నట్లు కనిపిస్తుంది. చిన్న, పెద్ద పదవలు నది పిల్లలు. తల్లి స్వభావం తెలియడం వల్ల గోదావరి ఒడిలో వచ్చినట్లు నాట్యం చేస్తూ ఆడుతూ ఉంటే

వాటిని ఆపేదెవరు? కానీ పిల్లలను నావల ప్రవాహానికి ఎక్కుడపడితే అక్కుడ ఉండే తుమ్మెదలతో పోల్చుపచ్చ. భయంకర తుపానులా అనిపించి మరు క్షణంలోనే వికసిస్తూ నప్పుతున్నట్లు ఉన్నాయి. ఈ తుమ్మెదలు ఎక్కుడ నుంచి వస్తాయో ఎక్కుడకు వెళ్లాయో!

ఇలాంటి పొడమైన, వెడల్పుగా ఉన్న పెద్ద ఒడ్డు మధ్యన ఒకవేళ ద్వీపం లేకపోయినట్లయితే ఇది మాత్రం తక్కువైనట్టే అవుతుంది. గోదావరి ద్వీపాలు ప్రసిద్ధమైనవి. చాలావరకు ప్రాచీన కాలంనాటి ధర్మాల వలే ఎక్కుడికక్కడే స్థిర రూపం డాల్చి ఉండిపోయాయి. చాలావరకు ఒక కవి ప్రతిభలా క్షణంలోనే ప్రదేశ నూతనత్వాన్ని పుట్టిస్తాయి. కొత్త రూపాల్చి పొందుపరుచుకుంటాయి: ఈ ద్వీపాల్లో ఇష్టం లేదని కొంగల్ని వదిలివేసి ఎవడన్నా ఉండగలరా? ఎప్పుడైతే కొంగలు వెళ్లాయో అప్పుడు అవి తమ కాళ్ల లోతైన గుర్తులు వదలకుండా వేరే ప్రదేశానికి ఎలా వెళ్లాయి! తమ తెల్లని (నిర్మలమైన) చరిత (నడవడిక)ని అనుకరించేవారి కోసం పాద చిప్చేల ద్వారా ఒక వేళ అవి దిశానిర్దేశం చేయకపోయినట్లయితే అసలు అవి కొంగలు ఎలా అవుతాయి?

నది ఒడ్డు... మనిషి కృతజ్ఞతకు సంబంధించిన అభిండ ఉత్సవం! ఒడ్డున ఉన్న తెల్లని భవనాలు, గుడిలోని ఘంటానాద అలలను ఈ గట్టు నుంచి ఆ గట్టుకు చేరవేస్తూ ఉంటారు. సంస్కృతీ ఆరాధకులైన భారతీయులు ఈ ప్రదేశంలో గంగాజలం అర్థకలశపు నీటిని గోదావరిలో కలుపుతారు. మళ్లీ గోదావరి నీటితో కలశం మొత్తం నింపుతారు. ఎంత గొప్ప నియమం. ఎంత పవిత్ర కార్యం. ఈ భక్తిరసమైతే హృదయంలో నిండి ఉంటుంది. గుడి ఘంటానాదం ఈ హృదయ సాదానికైతే పూర్వ స్నేహియే వినిపించింది. చెవులకైతే కేవలం ఇంజిన్ స్వరం మాత్రమే వినిపిస్తూ ఉంది. అందువల్ల మనం ఆధునిక సంస్కృతి ప్రతినిధిని అసహాయంగా వడం వదిలేద్దాం. రైలు తాళానికి తక్కువ ఆకర్షణేమీ లేదు. బ్రిష్టిషై అయితే దాని విజయనాదం వ్యాప్తి చెంది దూరదూరాలకు వ్యాపిస్తూనే ఉంటుంది.

వంతెన వద్ద బండి వెళ్లంటే మధ్యలో తూర్పువైపు చూడటం మరచిపోయాను. అధ్యతమైన ప్రకాశం మాకు కనిపించింది. పశ్చిమం వైపు గోదావరి ఎంత విశాలంగా ఉందో అంతకంటే ఇంకా ఎక్కువ తూర్పు వైపు ఉంది. ఎన్నో మార్గాల నుంచి ఉత్సేజింతో సముద్రంలో కలవాల్చి ఉంది. కానీ సముద్రంలో నది కలిసేటప్పుడు వ్యాకులత, కంగారు, ఉత్సేజం ఎలాగూ ఉంటుంది. కానీ గోదావరి తలి ఛైర్యానికి ప్రతీక. దాని వ్యాకులత ఉదాత్త రూపంగా ప్రకటితం అవుతుంది. ఇటువైపుండే ద్వీపాలు మరో రకమైనవి. అటువైపు అటవీ సౌందర్యం బాగా కనిపిస్తుంది. బ్రాహ్మణుల, రైతుల ఇశ్వరు ఇటువైపు కనిపించవు. ఇటువైపుండే ద్వీపాల వైపు ఎవరైనా ఎత్తయిన

భవనాలు నిర్మిస్తే తప్పకుండా దూరం నుంచి కనిపించేవి. ప్రకృతి కేవలం ఎత్తయిన విజయపతాకాలను నిల్చేపెట్టాయి. ఎడముఖైపు రాజమండ్రి, ధవళేశ్వరం గ్రామ ప్రజలు ఎంతో ఆనందంగా సుఖజీవనాన్ని గడుపుతున్నారు. నది ఒడ్డున అలాంటి దృశ్యం నుంచి తృప్తిచెందడానికి ముందుగా కుడిఖైపు నది. ఒడ్డున చల్లగా జారే ఆనందం, లోకానుభవలేమితో పాటు ప్రవహిస్తున్న తెల్లటి, దర్శలమైన, ఎత్తయిన శిఖరాల స్థావరాల ప్రవాహం దూరంగా కనిపిస్తూ ఉంది. నది నీటిలో ఉన్నాదమే ఉంది. కెరటాలు లేవు. శిరో భూషణాల లాంటి ప్రవాహాలు గాలితోపాటు కుట్టను పన్నాయి. వాటివల్ల అవి ఇష్టమొచ్చినట్లు అలల పైకి విసురుతున్నాం. తక్కువైనా ఎందుకు? కానీ దర్శలతో కూడిన శిరోభూషణాలు ప్రవాహాన్ని అందిస్తూనే ఉన్నాయి. గోదావరి ప్రవాహంతో పోటీపడటంలో ఎలాంటి సంకోచం లేదు. కానీ, ఆ సంకోచం ఎందుకు గోదావరి తల్లి వద్ద ఎవరు స్తున్యపానం చేయలేదు.

గోదావరి తల్లి! నువ్వే రామలక్ష్మణులు, సీతను, జరాయువులను పెంచావు. నీ ఒడ్డున ఎంతోమంది శూరపీరులెందరో జన్మించారు. వారితోపాటు ఎందరో తత్ప్రజ్ఞానులు, సాధువులు, దురందరులైన రాజనీతిజ్ఞులు, దైవభక్తులు కూడా జన్మించారు. నాలుగు వర్షాలకు నువ్వు తల్లివి. నా పూర్వీకులకు నీవే ముఖ్యమైన తల్లివి. కొత్త ఆశలతో నీ దర్శనానికి వచ్చాను. నీ నీటిలో అమోఫుమైన శక్తి ఉంది. నీ నీటి బిందువు సేవనం కూడా వ్యర్థం కాదు.

Prepared by:
B. Rama Mohan
M.A., M.Phil., (Phd), in Hindi